

KAZAK TÜRKÇESİNDE AİLE BİREYLERİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

İsrafil UÇAR*

Nazım DOĞRUER**

Geliş Tarihi: Ocak, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Türk toplumları tarih boyunca ailenin toplumsal bir birim olarak yaşamasına önem vermişlerdir çünkü Türk kültüründe “aile” kavramı hususi önem arz etmektedir. Şüphesiz, bu durum Türklerin ulusal ve kültürel değerler sisteminden kaynaklanmıştır. Aile yapısında görülen düzen, aileye bağlılık, şeref ve onur kavramları, ailenin muhafazası ve kutsallığı, yüzyıllara dayalı oluşum ve kuşaklar boyu aktarılan geleneksel birikim şüphesiz atasözlerine de yansımıştır.

Sözlü kültür ürünü olan ve hayatı doğru yaşamak için oluşturulmuş olan atasözleri; ders verme, yol gösterme gibi birçok anlamsal özellik taşımaktadır. “Aile” konusu da atasözlerinin anlamsal niteliğiyle ilgilidir. Bu makalede Kazak atasözlerinde aile konusu ele alınmış ve ayrıca Türk kültüründe atasözü, Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde atasözü kavramları, tarihten günümüze atasözünün adlandırılması, Kazak Türklerinde aile, Kazak Türkçesinde aile bireyleri ile ilgili atasözleri anlamsal açıdan incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Kazak Türklerinde Aile, Atasözü.

AN EXAMINATION OF ABOUT PROVERBS IN KAZAKH RELATED TO FAMILY MEMBERS

Abstract

Throughout the history, Turkish Societies have given a importance to family so as to have it lived as a corporate element because the ‘family’ concept have a particular significance in Turkish culture. Inarguably, this circumstance has arisen from Turk’s national and cultural ethos. Order, dependence on family, honor and pride concepts, conservation and holiness of family, organism based on centuries and traditional accumulation transformed throughout the generations, which are observed in family structure, have been reflected to proverbs.

Proverbs as a product of oral culture and having been formed to live life truthfully have the semantic features such as instructing and guidance. The issue of ‘family’ is also related to semantic value of proverbs. The ‘family’ matter throughout the proverbs in Kazak language were handled in this paper,

* Okutman; Ahmet Yesevi Üniversitesi, israfilucar@hotmail.com.

** Yüksek Lis. Öğr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst. nadogruer@hotmail.com.

and additionally; proverbs in Turkish culture, proverb concepts in both Turkey Turkish and Kazak Turkish languages, terming proverbs from history to modern day, family in Kazak Turks and family members in Kazak Turks have been analyzed semantically.

Keywords: Kazak Turkish, Turkey Turkish, Family in Kazak Turks, Proverb.

Ø. Giriş:

İlk örneklerine Orhun yazıtlarında rastladığımız atasözleri, Türk sözlü kültürünün en önemli unsurlarındandır. Milletlerin ortak değer ve düşünceleri, âdet ve gelenekleri, inanç, kabul ve red'leri ile hayata bakış açıları kısa, kesin ve açık bir şekilde atasözleriyle ifade imkânı bulur. Atasözleri belirli birikim ve deneyimlerin mantık süzgecinden geçirilerek dile yalın veya sanatlı olarak yansımasıdır. Türk milletinin ortak hafıza ürünü olan bu tür; dil ve kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktararak toplumlara kılavuzluk etmiştir.

Kazak kültürü; tarihten günümüze çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik etkilere maruz kalmıştır. Fakat buna rağmen Türk kültürü içerisinde yer alma bilincini, gelenek ve göreneklerini asla terk etmemişlerdir. Bu durum, onların; kültürlerine bağlı kaldıklarını göstermektedir. Bu bağlılığın ve kültürel korunmanın örneklerinden biri de Kazak atasözlerinde ortaya konmuştur. Bu çalışmada Kazakların gerek aile yapısını, gerekse aileyle ilgili atasözü zenginliğini göstermek amacıyla Qazaqtıñ Maqal Mäteli¹, Qazaq Maqal Mätelderi², Qazaq Maqal Mätelderi³, Qazaq Maqal Mätelderiñ Altın Kitabı⁴, Qazaq Maqal Mätelderi⁵ adlı eserler taranarak aile bireyleri ile ilgili atasözleri tespit edilmiştir. Bu atasözleri aile bireyleri ile ilgili ihtiva ettiği kelimeye göre gruplar hâlinde ele alınarak anlamsal açıdan incelenmiş ve tespit edilen atasözleri; atasözlerinin başka bir dile veya lehçeye çevrilmesi-aktarılmaması zorluğu göz önünde bulundurularak içerdiği anlama uygun olarak Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve anlamsal olarak incelenmeye çalışılmıştır.

1. Atasözü

Atasözü, “Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonunda vardıkları hükümleri, hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren; birçoğu mecaz anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçimle kalıplaşmış bulunan; daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesle geçerek yaşayan; anonim nitelikteki özlü söz.” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C. I,1977: 214). “Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde “atasözleri” olarak adlandırılır (Çobanoğlu, 2004: 1).

¹ TURMANJANOV Ö. (1980). *Qazaqtıñ Maqal Mäteli*. Almatı: Jazuwşı Baspası.

² TURMANJANOV Ö. (1993). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Almatı: Ana Tili Baspası.

³ ERGÖBEK K. (2004). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Türkistan: Turan Baspahanası.

⁴ KEYKİN J. (2014). *Qazaq Maqal Mätelderiñ Altın Kitabı*. Almatı: Aruwna Baspası.

⁵ AQQOZİN M. (1990). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Almatı: Qazaqstan Baspası.

Kazak Türkçesinde “maqal” diye adlandırılıp “Öğüt ve tavsiye amaçlı söylenen kısa, kalıplaşmış söz (Januzaqov, 2008: 579). Kazak halk edebiyatı araştırmacısı ve atasözleri derlemecisi Qıdırali Sattarov ise atasözlerini; halk ağız edebiyatının alt grubunda bulunan en kapsamlı ve anlaşılması zor türlerden birisi (Sattarov, 2010: 15) olarak açıklamıştır.

Bugün Anadolu coğrafyasında “atasözü” terimi ile karşılanan bu tür için tarih boyunca farklı adlandırmalar yapılmıştır. Eski Türkçede; Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi ile 14. yüzyıl Kıpçak sahasında “*sab/saw/sav*”, Osmanlı Türkçesinde; “*mesel*”, “*darb-ı mesel*”, “*durûb-i emsâl*” ve “*tabir*” kullanılmış, bugünkü modern lehçelerimizde ise; Azerbaycan Türkleri: “*atalar sözü*”; Türkmen Türkleri: “*atalar sözi*”, “*nakıl*”; Gagavuz Türkleri: “*söleyiş*”; Başkurt Türkleri: “*makal*”, “*eytim*”, “*atalar hüzi*”; Kırgız Türkleri: “*makal-lakap*”, “*makal*”; Özbek Türkleri: “*magol*”; Uygur Türkleri: “*makal*”; Tatar Türkleri: “*atalar süzi*”, “*makal*”, “*eytim*”, “*babalar süze*”; Başkurt Türkleri: “*Mekel*”; Uygur Türkleri: “*makal*”; Kumuk Türkleri: “*atalar sözü*”, “*ata sözü*”; Karaçay-Malkar Türkleri: “*nart söz*”, “*atababalanısözleri*”; Nogay Türkleri: “*ata söz*”, “*takpak*”; Altay Türkleri: “*kep sös*”; Hakas Türkleri: “*söspek*”, “*adalar sözi*”; Tuva Türkleri: “*üleger tomak*”; Şor Türkleri: “*Çajulgısös*”; Çuvaş Türkleri: “*Vattisinsemahi*” (Naskali, 1997: 19), (Ercilasun, 1991: 32-33), Irak Türkmenleri: “*eskiler sözü*”; Kerkük ağzında: “*darb-ı kelâm*”, “*emsal*”, “*deme*”, “*demece*”, “*deyişet*”, “*cümle-i hikemiyye*”; Doğu Türkistan’daki Türkler: “*tabma*”, “*ulular sözü*” (Albayrak, 2004’ten akt. Atmaca, 2013: 21) şeklinde adlandırılmaktadır.

Kazak Türkleri, 20. yüzyılın başlarına kadar hayatlarını göçebe, yarı göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Bu durum, onların yazılı edebiyata gecikmeli olarak geçişine neden olmuş fakat bu hayat tarzı; bilmece, masal, tekerleme, atasözü gibi sözlü halk edebiyatı ürünlerinin gelişimine olumlu şekilde etki etmiştir. Yerleşik hayata geçildikten sonra; İ. N. Gredekov, N. N. Pantusov, Şokan Velihanov, İbray Altın Sarın, Ebubekir Divayev gibi sanatçılar atasözlerinin yazıya geçirilmesi hususunda çaba sarf etmişlerdir.

Kazak atasözleri, içerik yönünden oldukça zengindir. Anlam yönüyle Kazak atasözleri hakkında çeşitli sınıflandırmalar mevcuttur. Qıdırali Sattarov ise Kazak atasözlerini anlamsal açıdan; “*memleket-vatan-halk*”, “*birlik ve beraberlik*”, “*cesurluk ve korkaklık*”, “*yalnızlık-zalimlik-insanlık-iyilik-kötülük*”, “*yol-yolcu-arkadaş-düşman*”, “*yemek-tat-sağlık*”, “*akıl ve fikir-ilim-bilim ve sanat*”, “*nasihat*”, “*talim ve terbiye*”, “*ev içi iletişim*”, “*aile*”, “*baba ve anne*”, “*oğul ve kız*”, “*düğün ve eğlence*”, “*dost ve akraba*”, “*komşu ve hemşehri*”, “*esnaflık ve çiftçilik*”, “*hayvan-hayvancılık-avcılık-hayvan yetiştiriciliği*”, “*ahlak ve muamele-eş dost*”, “*vakit-devir-zenginlik-meşhurluk*” (Sattarov, 2011: 15, 16) gibi gruplara ayırmıştır.

A. T. Smaylova Kazak atasözlerini anlamsal açıdan; “vatan”, “memleket”, “toplum”, “halk”, “insan”, “gelin ve damat”, “kız ve görücülük”, “gençlik ve yaşlılık”, “vücut azaları”, “köy-hemşehri-komşu”, “göç ve yerleşme” “azlık ve çokluk”, “zenginlik”, “yöneticilik”, “aile-yakın akraba-uzak akraba-anne baba”, “çocuk ve soy”, “akrabalık”, “kadın ve erkek”, “bilim ve sanat”, “söz ustalığı”, “akıl ve feraset”, “örnek olmak”, “sevgi ve pişmanlık”, “ahlak”, “iyi huyluluk ve kötü huyluluk”, “bencillik ve gururluluk”, “sahip olma”, “yemek”, “giyim kuşam”, “araç gereç”, “yol ve yolculuk”, “misafir ve misafir ağırlama”, “düğün”, “birlik ve beraberlik”, “alışveriş”, “pazar ve pazarlık yapma”, “dikkatlilik ve sakinlik”, “hırsızlık ve alıkoyma”, “dost düşman”, “çalışkanlık ve erlik”, “yer ve su”, “yiyecek”, “çiftçilik”, “çalışkanlık ve üşengeçlik”, “ustalık”, “kahramanlık”, “hayvan”, “hayvan besleyiciliği”, “ev hayvanları”, “avcılık”, “tabiat”, “sağlık ve temizlik”, “güven”, “ölüm ve hayat”, “acelecilik”, “sabırlılık” (Smaylova, 2002: 7) gibi gruplara ayırarak inceleme yapmıştır.

2. Kazak Türklerinde Aile

Toplumunu meydana getirmenin temel taşı olan “aile” Kazak kültürü için oldukça önemlidir. Toplumun çoğalması, sosyalleşmesi, varlığını koruması ve sürdürmesi gibi birçok fonksiyon üstlenen aile kurumunun görevlerinden biri de kültürel mirası yaşama, yaşatma ve gelecek nesillere aktarmadır. Özellikle sözlü kültürün taşınmasında hayati bir rol üstlenen ailenin kuruluşu ve devamlılığı ile ilgili bazı kabul ve inanışlar atasözleri vasıtasıyla yaşamakta ve nesillere aktarılmaktadır. Bu bağlamda; Kazak toplumu atasözlerine büyük değer vermiş, onları kabullenip onlara saygı göstererek bu sözlerde verilen mesajların gerçekleştirilmesine ve yaşatılmasına büyük önem vermiştir. Bu önem; *Atalar sözi aqıldy közi (Ataların sözü aklın gözü)* atasözünde açıkça görülmektedir.

Kazaklarda aile, “otbası” yani “ocakbaşı” olarak adlandırılmaktadır. Kazaklarda “otbası”nın kelime anlamı; hayatın tutanağı, ev içinde ateş yakılan ocağın etrafı, ateşin altına yansıyan sıcaklığıdır. Ateş; canlılığın kaynağı, insanın sıcakkanlılığı, ev içinin kut’udur. Ateşi yanmakta olan evin güzelliği ve mutluluğu fazladır. Dışarıda her ne kadar soğuk olursa olsun evin içinde yanmakta olan ateş soğuğu hissettirmez, sıcaklığını hissettirir. Bundan dolayı Kazaklar, hayata olan inançlarına ve dayanaklarına “otbası” demektedirler. Bu da, onların aileye verdikleri değerlerin bir göstergesidir (Tolıbayev, 2000: 7).

Kazak Türklerinde “aile” çok hassas ve önemli bir toplumsal birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Kazak Türklerinin “tutucu” ve “itaatkâr” olmalarından kaynaklanmaktadır. Kazak ailesinin merkezinde diğer Türk topluluklarında olduğu gibi erkek vardır. Tabi ki bu durum, kadının hayattan tamamen soyutlanması, etkinliğinin azalması anlamına gelmiyor. Aksine Kazak kadını; erkeğine itaatkâr olmakla kalmayıp, aileyle ilgili

konularda söz söylemekte serbesttir. İçine kapanık olmayan Kazak kadını; gerektiğinde bütün sülaleyi ilgilendiren konularda görüş bildirir. Yine; at binmek, ev işi yapmak, el işi ile uğraşmak, misafir ağırlamak, çocuk bakımı ve konu komşuyla ilişkiler gibi konularda ailenin önemli bir üyesidir. Fakat ailede kilit rol her zaman aile reisinde yani erkekte olup ailenin diğer bireylerinin sorumlulukları ona göre belirlenmektedir.

Kazak Türklerinde akrabayı tanıma ve bilme önceden beri bir gelenek hâlinde süregelmektedir. Öyle ki bir kişi en az yedi göbek yakınına bilmekle yükümlüdür. Aynı zamanda akraba içi evlilik hoş görülmemekte ve bahsettiğimiz yedi göbek yakınla evlenmek de yasak görülmektedir. Yani yedi göbek yakın olan kimseler birbirine kardeş gibi kabul edilip birbiriyle evlendirilmemektedirler. Bu da akrabalık hususuna önem verildiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türklerinde “aile” ve “akrabalık” konularına büyük önem verildiğini atasözlerinde de fazlasıyla görmekteyiz. Örneğin; otbasınıñ sāni sıylastıq, dostıq sāni qıymastıq “ailenin güzelliği değer verme, dostluğun güzelliği ise birbirine kıyamamaktır” teksiz jerden kız alma “soyu bilinmeyen yerden kız alma”, ata balağa sınşı “baba çocuğa en büyük örnek”, érđin anası éldin anası “kahramanın annesi, vatanın annesidir”, atası bar qartaymaydı “babası hayatta olan yaşlanmaz” atasözlerinde olduğu gibi.

3. Kazak Türkçesinde Aile Bireyleri İle İlgili Atasözleri

Tespit edilen atasözlerinin aktarımı ve anlamsal incelenmesiyle ilgili öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kazak Türkçesinde; aileden ziyade aile üyelerinin adının geçtiği atasözleri çoğunluktadır. Aile ile ilgili sözcükler atasözlerinde sıklıkla kullanılsa da odakta her zaman aile anlamı olmayıp öğüt, kanaat, tutarlılık, söz dinleme gibi anlamlar bulunmaktadır. Atasözlerinde, Kazak toplumunun aile üyelerine çeşitli görevler yüklediği ve toplumun onlardan beklentiler içinde olduğu görülmektedir. Bu beklentiler atasözlerinde farklı şekillerde dile getirilmiştir.

Atasözlerinde adı geçen başlıca aile üyeleri; dede “ata”, baba “äke-ata”, anne “ana-şeşe”, evlat “kız-ul”, kız kardeş “siñil”, erkek kardeş “iñi”, abi “ağa”, abla “apa-äpke”, çocuk “bala”, eş- hanım-karı “ayel”, koca “küyew”, yenge “jenge”, enişte “jezde”, kaynana “kayın éne” şeklindedir. Kadına; anne, eş, hanım, karı, abla, yenge, kaynana ve üvey anne olarak roller verilirken erkeğe; “ata, dede, baba, abi, kardeş, koca, enişte” gibi roller verilmiştir.

Atasözlerinde, “ata, dede ve baba” anlamlarında kullanılan “ata”, “soy” ifade eden bir kavram olarak; yeni nesillerin yol göstericisi, onlara örnek bir model, kültürün temel dayanağı, ailenin ana kaynağı ve en büyüğü gibi rol ve görevlerle karşımıza çıkmaktadır. Kazak halkının,

atalarının sözüne büyük önem verdiği; onlara saygı ve hürmet gösterilmesi gerektiği yine bu atasözlerinde anlaşılmaktadır.

“Ata” sözcüğü ile oluşturulan birkaç atasözünde ise “güven” kavramına değinildiği görülmektedir. Aile toplumun temel kurumudur. Bundan dolayı kişi eşini seçerken soyunu iyi bildiği güvenilebileceği kişileri kendisine eş ve yol arkadaşı seçmelidir. Zira güvenin olmadığı bir ortamda ilişkiler de sağlıklı yürümez. İşaret edilen görüşe paralel düşüncelere çalışmaya veri olan atasözlerinde de rastlanmaktadır. Atasözlerinde yine erkeğin, koca “küyew” rolü ile yer aldığı görülmektedir. Koca; aileyi ayakta tutan, aileye gelir getiren, aileyi dış etkenlere karşı koruyan ve yokluğunun kötü sonuçlar doğuracağına inanılan bir aile üyesi olarak atasözlerinde yansımıştır.

Baysız äyel üyde turmas, bawsız oymaq qolda turmas (Turmanjanov, 1993: 70).

“Kocasız karı evde durmaz, bağısız oymak elde durmaz.”

Atağa ne qılsañ aldına sol keler (Turmanjanov, 1993: 62).

“Babana ne yapsan önüne o gelir.”

Äkesin sıylamağan kisini, balası sıylamaydı (Turmanjanov, 1993: 63).

“Babasına saygı göstermeyen kişiye, çocuğu da saygı göstermez.”

On bala bir äkege jük bolmaydı, bir äke on balağa jük boladı (Aqqozin, 1990: 113).

“On çocuk bir babaya yük olmaz, bir baba on çocuğa yük olur.”

Jaqsı äke jaman balağa qırıq jıl azıq (Turmanjanov, 1980: 178).

“İyi baba kötü çocuğa kırk yıl azıktır.”

Äkege bağınuw Allağa bağınuw äkege qarsılık Allağa qarsılık (Keykin, 2014: 62).

“Babaya güvenme Allah’a güvenmedir, babaya karşı gelme ise Allah’a karşı gelmedir.”

Ata báyterek, bala japıraq (Ergöbek, 2004: 47).

“Ata, uzun kavak ağacı, çocuk ise yaprağıdır.”

Atağnıñ saqalına qarama aytqan maqalına qara (Keykin, 2014: 40).

“Atanın sakalına bakma söylediği söze bak.”

Ata käsibi bala näsibi (Keykin, 2014: 41).

“Ata mesleği çocuğun nasibidir.”

Ata öneri balağa mura (Keykin, 2014: 41).

“Ata sanatı çocuğa mirastır.”

Ata jolı bala jolı (Turmanjanov, 1980: 86).

“Atanın yolu çocuğun yoludur.”

Türkiye Türklerinin kültüründe olduğu gibi Kazak Türklerinin kültüründe de kahramanlık, mertlik, savaçılık, dürüstlük, önderlik, yöneticilik, sahiplik eden, koruyuculuk gibi birçok sıfatla anılan erkeğin “babalık” rolü ve görevleri atasözlerinde dile getirilmiştir. Birçok toplumda kadından güçlü ve saygın konumda kabul gören erkeğin yeri ve rolü bu çerçevede şekillenmiştir. Kazak Türkçesinde “äke-ata” kelimeleri ile karşılanan baba; ailenin en büyüğü, sözü ailede en etkili olan, sözüne itaat edilen, ailenin merkezinde bulunan ve ailenin temeli sayılan kişi; yeri doldurulamaz bir aile üyesidir. Atasözlerinde görüldüğü üzere; baba, soy’un devamını sağlamakla, ailesi için çalışıp kazanmakla ve ailenin geçimini sağlamakla görevlidir. Ailesine ve çocuklarına sevgi gösteren ve onlara güven veren bir ebeveyn, onların eğitiminde ve terbiyesinde örnek olan kişidir. Baba, evlatlarına iyi bir kişilik ve iyi imkânları miras olarak bırakmakla da yükümlüdür. Baba, nasıl aileye karşı sorumluydu ailenin de babaya karşı sorumlu davranması ve babanın değerinin bilinmesi atasözlerinde dile getirilmektedir. Babasız ailenin dağılmaya yüz tutacağı, baba ile annenin dayanışma içerisinde aileyi idare etmesi gerektiği gibi hususlar Kazak atasözlerinde ifade edilmiştir.

Äkeniñ qadirin balalı bolganda bilersin (Keykin, 2014: 41).

“Babanın kıymetini çocuğun olduğunda bilirsin.”

Äkesin sıylamağan kisini, balası sıylamaydı (Turmanjanov, 1993: 63).

“Babasına saygı göstermeyen kişiye, çocuğu da saygı göstermez.”

Äke asqar taw, ana aǵar bulaq (Keykin, 2014: 63).

“Baba kocaman dağ, anne ise akan pınardır.”

Kadının ise özellikle “ana” ve “eş” olarak ön plana çıkarıldığı ve beklentilerin bu çerçevede yoğunlaştığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde “ana ve şeşe” kelimeleri ile ifade edilen, sevgi ve güvenin temeli olan anneye, “ana” olarak yüklenen sorumluluklar; çocuk doğurarak neslin devamını sağlamak, çocuk yetiştirmek ve eğitmek, onu korumak, çocuğa özellikle de kız evlada iyi bir model olmak gibi sıralanabilir. Nasıl ki toplumun kadından “ana” olarak beklentisi Kazak atasözlerinde dile getirilmişse aynı şekilde topluma da “ana” ya karşı bazı görevler yüklenmiştir. Kazak kültüründe en yüksek mertebeye yükseltilen ananın

kıymetinin bilinmesi, onun çocuk üzerinde ödenemez hakkının olması ve yerinin doldurulamaz olmasının bilinmesi, ona gereken değerin verilmesi, saygının gösterilmesi ve hayır duasının alınması topluma verilen bir görev olarak atasözlerinde dile getirilmiştir.

Ananın süti bal balanın tili bal (Keykin, 2014: 53).

“Ananın süti bal, çocuğun ise dili bal.”

Şeşe urgan kız oñbas (Turmanjanov, 1993: 65).

“Annesinin vurduğu kız iflah olmaz.”

Ananın ädebi kızına ülgı (Keykin, 2014: 55).

“Annenin edebi kızına örnektir.”

Anandı Mekkege üş ret arqalap barsañ da qarızınan qutıla almaysın (Turmanjanov, 1993: 66).

“Anneni Mekke’ye üç kez sırtında götürsen de annene olan borcundan kurtulamazsın.”

Atasız üy batasız anasız üy panasız (Keykin, 2014: 53).

“Atasız ev duasız annesiz ev kimsesizdir.”

Könjilsizden közsiz bala tuwar (Turmanjanov, 1993: 62).

“Gönülsüz (anne) den gözsüz çocuk doğar.”

Ananın süygen jeri otqa küymeydi oq ta timeydi (Ergöbek, 2004: 47).

“Ananın öptüğü yere ateş düşmez ok da değmez.”

Atasözlerinde, anne ve baba kavramları rolleri bakımından aynı atasözleri içerisinde karşılaştırmalı olarak da ifade edilmiştir.

Äke jüregi tawdan ülken, ana jüregi tejizden tereñ (Turmanjanov, 1993: 67).

“Baba yüreği dağdan büyüktür, anne yüreği denizden derindir.”

Äke körgen oq jonar, ana körgen ton pişer (Keykin, 2014: 41).

“Babadan gören ok yontar, anneden gören elbise biçer.”

Erkek bas äyel moyın (Keykin, 2014: 111).

“Erkek baş kadın boyundur.”

Atasözlerinde aile bireyleri olarak; *abi* “ağa”, *abla* “apa”, *kız kardeş* “siñil”, *kız evlat* “kız”, *çocuk* “bala” gibi kavramların da yer aldığı görülmektedir. Abi, baba ve anneden sonra

ailenin en yetkilisi, sözü geçeni, ailenin çekip çevireni olarak kardeşlerine yol gösterir ve gerektiğinde aile yönetimine müdahale eder. Küçük kardeşlerinin güveneceği ve sığınabileceği bir kişi ve onlara bir modeldir.

Ağağa qarap ini öser (Keykin, 2014: 84).

“Abiye bakıp erkek kardeşi yetişir.”

Aşuw ağıdan keşiriminiden (Keykin, 2014: 84).

“Abi kızar kardeşi özür diler.”

Ağa işken bulaqtan ini de su işedi (Turmanjanov, 1980: 183).

“Abinin içtiği pınardan kardeşi de su içer.”

Äkesi bardıñ ırısı bar inisi bardıñ tınısı bar (Turmanjanov, 1980: 179).

“Babası olanın rızkı var, kardeşi olanın yardımcısı var.”

Eş, karı, kadın, abla, gelin, yenge ve kaynana gibi rollerde görülen kadından bu çerçevede görev ve beklentiler de söz konusudur. Kazak Türkçesinde “äyel” kelimesi ile ifade kadının eş ve karı olma rolüne yüklenen görevlerden önce onlara bir kadın olarak sahip çıkılması gerektiği ifade edilmektedir. Bir eş olarak kadın; evi çeviren, evin düzenini sağlayan, kocasına hizmet eden, çocuklarını büyüten ve misafirini en iyi şekilde ağırlayan bir aile üyesidir. Eşin aynı zamanda namus kavramının da bilincinde olması gerektiği atasözlerinde ifade edilmiştir. Kültürümüzde üvey anaya “analık” ve “çok eşlilik”e pek olumlu bakılmadığı gibi Kazak kültüründe bu bakış açısının olduğunu ve atasözlerine yansıdığını görmek mümkündür.

Äyeli joq üy, suwı joq diyirmen (Keykin, 2014: 124).

“Kadını olmayan ev, suyu yok değirmen gibidir.”

Jaqsı ayel jaman érkekti tüzetedi (Turmanjanov, 1980: 170).

“İyi kadın kötü erkeği düzeltir.”

Jaqsı ayeldiñ qolı uzın jaman ayeldiñ tili uzın (Turmanjanov, 1980: 172).

“İyi kadının eli uzundur kötü kadının dili uzundur.”

Èki qatınalıpsıñ, bir pälege qalıpsıñ (Aqqozin, 1990: 95).

“İki kadın almışsın, bir belaya kalmışsın.”

Èki qatın algannıñ qulağı tınbas, èsekke mingenniñ ayağı tınbas (Turmanjanov, 1993: 73).

“İki kadın alanın kulağından ses dinmez, eşeğe binenin ayağı yerden kesilmez.”

Birinşi äyel şeker, êkinşi äyel beker (Keykin, 2014: 114).

“Birinci eş şekerdir ikinci eş boşadır.”

Balanıñ şeşesi ögey bolsa, äkesi de ögey bolıp körinedi (Aqqozin, 1990: 100).

“Annesi üvey olan çocuğa babası da üvey görünür.”

Qatın erge qaraydı, er jerge qaraydı (Turmanjanov, 1993: 73).

“Kadın erine bakar, er yere bakar.”

Qatını joq üy jetim (Turmanjanov, 1993: 73).

“Kadını olmayan ev yetimdir.”

Jaqsı äyel ırıs, jaman äyel urıs (Aqqozin, 1990: 95).

“İyi eş rızk, kötü eş kavgadır.”

Jaqsı qatın jarınıñ jaqsısın asırar, jamanın jasırar (Aqqozin, 1990: 95).

“İyi kadın yârinin iyi şeylerini duyurur, kötü şeylerini gizler.”

Äyel sırnın äyelden sura (Aqqozin, 1990: 95).

“Kadının sırnını kadından sor.”

Abla “apa”, “äpke” ile ilgili atasözlerinde ise; ablanın tercihlerine saygı duyulduğu, ablanın küçük kardeşlerine örnek olduğu ve genellikle aynı ailenin üyesi olan küçük kardeşleriyle aynı hayat tarzına mensup olduğu ve ailede kardeşler arası ayırım yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Apamdı kim alsa jezdem sol (Keykin, 2014: 121).

“Ablamı kim alırsa eniştem odur.”

Ağa inige üstaz, apa sıñile üstaz (Ergöbek, 2004: 44).

“Abi erkek kardeşine üstat, abla ise kız kardeşine üstattır.”

Apası kiygen tonı sıñlisi de kiyedi (Turmanjanov, 1980: 185).

“Ablasının giydiği elbiseyi kız kardeşi de giyer.”

Äpkeniñ üyi keñ jaylaw (Aqqozin, 1990: 22).

“Ablanın evi geniş bir yayladır.”

Gelin “*kelin*” ve yengenin “*jenge*” aileye uyum sağlaması gerektiği, aile büyüklerine ve eşlerine karşı saygı ve hizmette kusur etmemesi gerektiği dile getirilmektedir. Yine Türkiye Türkçesinde de atasözlerine yansıyan “gelin-kaynana” çatışması Kazak atasözlerinde de görülmektedir.

Ağaň kimdi alsa, jeňgeň sol (Keykin, 2014: 87).

“Abin kimi alırsa yengen odur.”

Kelin jaman emes, kelgen jeri jaman (Turmanjanov, 1993: 73).

“Gelin kötü değildir, gelinin geldiği yer kötüdür.”

Ädepti kelin awıldın körki (Turmanjanov, 1980: 196).

“Edepli gelin köyün güzelliğidir.”

Jaqsı kelin qızıñday jaqsı küyew ulıñday (Keykin, 2014: 123).

“İyi gelin kızın gibidir iyi damat ise oğlun gibidir.”

Kelinniň betin kim burın aşsa sol ıstıq (Turmanjanov, 1980: 171).

“Gelinin yüzünü kim önce açarsa geline o sıcak gelir.”

Atasözlerindeki oğul “ul” ve kız “kız” evlada bakış açıları farklıdır. Genel olarak erkek evladın kız evlada göre üstünlüğü dikkat çekicidir. Erkek evlat bir zenginlik olarak görülürken kız evlada ise misafir gözüyle bakılmaktadır. Erkek evlada soyun sürekliliğini sağladığı için daha çok önem verildiği görülmektedir.

Qızıbardın nazı bar, ulıbardın dävleti bar (Aqqozin, 1990: 78).

“Kızı olanın nazı var oğlu olanın talihi vardır.”

Ul, ornıqtı altın tuw, qız aldınnan uşatın aqqu (Keykin, 2014: 107).

“Oğul, ağırbaşlı altın tuğ, kız “ise” önünde uçan ak kuğudur.”

Qız bala üygejaqqanboyaw (Turmanjanov, 1993: 67).

“Kız çocuğu eve sürülen boyadır.”

Qız tölenbegen qarızben teň (Turmanjanov, 1993: 70).

“Kız ödenmeyen borç gibidir.”

Ulğa otız üyden tıym, qızğa qırıqüydeñtıym (Keykin, 2014: 105).

“Oğlu otuz evden, kızı kırk evden uzak tut.”

Aile içinde, kız evladın erkek evlada göre geri planda kaldığı görülmektedir. Ancak bu durum; kız evladın Kazak toplumunda tamamen geri plana atıldığı anlamına gelmemektedir. Aksine; kız evladın da yerine göre değeri olduğu bazı atasözlerinde anlaşılmaktadır.

Qız bala äkesine juldız , şeşesine kün.

“Kız, babasına yıldız; annesine güneştir.”

Qızı bardıñ nazı bar (Turmanjanov, 1993: 69).

“Kızı olanın nazı vardır.”

Qızdı tanış aladı, tanış almasa qonıs aladı (Keykin, 2014: 103).

“Kızı tanış alır, tanış almazsa komşu alır.”

Qızdı awıldın iti jatpas (Aqqozin, 1990: 67).

“Kızı olan köyün iti yatmaz.”

Kazak Türkleri, çocuğa ayrı bir önem vererek onlardan rol ve beklentilerini atasözlerinde sıklıkla dile getirmişlerdir. Öyle ki çocuklu evin mutlu ve huzurlu olduğu, çocuksuz evin ise mutsuz ve durgun olduğunu atasözlerinde ifade etmişlerdir. Aile büyükleri; çocuklara sevgi göstermekle, onların geleneklere bağlı bir şekilde yetiştirilmesi ile sorumludur. Çocukların da büyüklere saygı gösterme, ağırbaşlı ve terbiyeli olma gibi konularda bilinçlendirildiği görülmektedir.

Ata ineniñ uşı, ana közi, bala jibi (Keykin, 2014: 130).

“Baba iğnenin ucu, anne deliği, çocuk ise ipidir.”

Balasız ana gülsiz alma (Turmanjanov, 1980: 177).

“Çocuksuz anne gülsüz elmadır.”

Balalı üy bazar, balasız üy mazar (Turmanjanov, 1993: 66).

“Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezardır.”

Äkege balanıñ alalığı joq (Keykin, 2014: 79).

“Babaya çocuğun kötülüğü yoktur.”

Bala köñildin güli közdin nırı (Turmanjanov, 1993: 68).

“Çocuk gönlün gülü, gözün nurudur.”

Käriğe qurmet balağa mindet (Turmanjanov, 1993: 73).

“Yaşlıya hürmet çocuğa görevidir.”

Balañ jaqsı bolsa jerdiñüstijaqsı, balañ jaman bolsa jerdiñ astı jaqsı (Aqqozin, 1990: 114).

“Çocuğun iyi olursa yerin üstü iyi, çocuğun kötü olsa yerin altı iyidir.”

Bala tärbiyesi besikten (Aqqozin, 1990: 64).

“Çocuk terbiyesi beşikten başlar.”

Damat “küew”, kız “qız”, çocuk “bala” gibi aile ile ilgi kavramların geçtiği bazı atasözlerinde ise bekârlık konusuna iyi yaklaşmadığı bazılarında ise evliliği teşvik edici mesajların verildiği görülmektedir.

Èr bala on beste otaw iyesi (Turmanjanov, 1993: 67).

“Erkek çocuk on beşte yuva sahibi olur.”

Küyew kelse qız turmas, besin bolsa kün turmas (Keykin, 2014: 85).

“Damat gelirse kız durmaz, akşam olsa güneş durmaz.”

Kâri qız èr tañdamaydı, ölgen èr jer tañdamaydı.

“Evde kalmış kız er seçmez, ölen er de yer seçmez.”

Tüye tuzga keledi küew qızga keledi (Aqqozin, 1990: 97).

“Deve tuza gelir damat kıza gelir.”

Sonuç

Türkiye Türkçesine aktarımı yapılan ve anlamsal açıdan analiz edilen Kazak atasözlerinde “aile” ile ilgili kavramlara bakıldığında genel olarak; güven temeline dayanan evlilik yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Toplumun atasözlerine kulak vermesi, işlerinde onların kılavuzluğuna göre hareket etmesi gerektiği gibi mesajlar verilmektedir. Bu mesajlardan hareketle; atasözlerinin Kazak Türklerinin hayatını şekillendirmesindeki işlevi açıkça görülmektedir.

Atasözlerindeki sağlam aile vurgusu Kazak Türklerinin aile ve evlilik kavramlarına çok önem verdiklerinin bir göstergesidir.

Kazak atasözlerinin, Türkiye Türklerinin atasözleri ile anlamsal olarak pek çok yönden paralellik gösterdiği görülmektedir. Kızı bardıñ nazı bar *“kızı olanın nazı var”*, kız qonak *“kız*

misafirdir”, ayağın⁶ körip asın iş anasın körip kızın al “*kabına bak yemeğini ye, annesini görüp kızını al*” vb. Bu durum, iki toplumun tek ve aynı kökten türediğinin ve Kazak toplumunun aynı kültürün mirasçılarında Türkiye Türkleri ile birçok şartta aynı düşünce geleneğini ve ortak dünya görüşünü devam ettirdiğinin delili sayılabilir.

Bu çalışmada sadece Kazak atasözlerini aile bağlamında değerlendirmedik. Aynı zamanda Türk dünyasında kültür entegrasyonu ve aktarımı bağlamında bir analiz çalışması da yapmış olduk.

Kazak Türklerinin kültüründe “aile” kavramı geniş ve çeşitli şekillerde atasözlerinde dile getirilmiştir. Atasözlerindeki mesajların geleneksel Türk aile yapısını yansıtan örnekler olarak dil ve kültür birliğimizi gözler önüne seren örnekler olduğu görülmektedir.

Kazak Türklerinin aile birimiyle ilgili düşüncelerini ulaşabildiğimiz atasözlerinden yola çıkarak incelemeye ve yorumlamaya çalıştık. Şüphesiz bizim ulaşamadığımız halk arasında kullanılan daha binlerce atasözü mevcuttur. Dil, tarih ve kültür birliğimizi gösteren bağlayıcı unsurlardan biri olan atasözlerinin daha fazla araştırılıp incelenmesi; Türk halkları arasındaki ortak kültürel değerleri ortaya çıkarmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- AQOZİN, M. (1990). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Almatı: Qazaqstan Baspası.
- ATMACA, E. (2013). Kazak Türkçesinde Makal- Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1), 20-48.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arma.
- ERCİLASUN, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Cilt 1*. Ankara, 1991, 32-33.
- ERGÖBEK, K. (2004). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Türkistan: Turan Baspahanası.
- GÜRSOY NASKALİ, E. (1997) *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları, 19.
- JANUZAQOV, T. (2008). *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.
- KEYKİN, J. (2014). *Qazaq Maqal Mätelderiñ Altın Kitabı*. Almatı: Aruwna Baspası.
- NASKALİ, E. G. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- QURBANBAY, T. (2000). *Babadan Qalgan Bar Baylıq*. Almatı: Qazaqstan Baspa Üyi
- SATTAROV, Q. (2011). *Ortalıq Aziya Qazaqtarınıñ Maqal-Matelderi*. Almatı: Tañbalı Baspası.
- SMAYLOVA, A. T. (2002). *Qazaqtıñ Maqal-Matelderi 6. Tom*. Almatı: Köşpendiler Baspası.
- TURMANJANOV, Ö. (1980). *Qazaqtıñ Maqal Mäteli*. Almatı: Jazuwşı Baspası.
- TURMANJANOV, Ö. (1993). *Qazaq Maqal Mätelderi*. Almatı: Ana Tili Baspası.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Cilt 1*. 1977: İstanbul, 214.

⁶ Kazak Türkçesinde “ayaq” kelimesi gerçek anlamda, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü” anlamına gelmektedir. Fakat bu atasözünde mecaz anlamda “yemek yenen kap” anlamında kullanılmıştır.